

Kurta József*
Kolozsvár

Liturgikaoktatás a kolozsvári Református Theológiai Fakultáson (1895–1948)

Az erdélyi teológiai gondolkodás formálódását a 20. század folyamán a személyi változások és szellemi irányzatok mellett a politikai élet alakulása is jelentősen meghatározta. A kolozsvári református fakultás indulásakor változatos szellemi arcélú tanári kar kezdte meg a lelkészképzést az új intézetben. Ebben az „új seprő jól seper” állapotban a gyakorlati teológiát is megtermékenyítették az egymás mellett ható, egymást kiegészítő szellemi áramlatok. Azonban a későbbiekben bekövetkezett személyi változások, Trianon, a második bécsi döntés, a tanári gárda négy tagjának 1948-ban történt kényszer-nyugdíjaztatása, majd az 50-es évek végén elkezdődő, két évtizedig tartó zavaros helyzet azt eredményezték, hogy sem a teológiai élet egészét, sem azon belül a gyakorlati teológia formálódását nem lehet egységes folyamatként értelmezni.

19. századi előzmények

A 19. század első felében a négy erdélyi kollégium, a nagyenyedi, kolozsvári, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi kollégium feladata volt a lelkészképzés. A képzés időtartama két év volt, kollégiumonként egy-egy tanárral. A kollégiumokban egységes volt a tanmenet: egy elemi és nyolc középosztály után következett a hat osztályból álló főiskolai tagozat, amelyet két filológiai, két filozófiai és jogi, valamint két teológiai évfolyam követett. 1840-től a jogáshallgatók tanulmányaik végeztével a királyi táblához kerültek jogyakornoknak (kancellaristá-

* Kurta József (Szatmárnémeti, 1978.) lelkész, főkönyvtáros. Tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte, 2001-től ebben az intézményben dolgozik. 2004-től a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájának hallgatója, 2010-ben abszolvált. 2004-től a Romániai Református Egyház Liturgiai Bizottságának, 2013-tól az Erdélyi Református Egyházkerület Parókiális Könyvtári Bizottságának tagja. Kutatási területei: az erdélyi református liturgia elvi és történeti kérdései, erdélyi protestáns könyves kultúra, könyv-, könyvtár- és könyvkötéstörténet.

nak), a kétéves teológiai képzést csak a lelkészi pályára készülők végezték el. A tantervben a filozófia, jog és teológia szakok elkülönültek ugyan, de teológiai tárgyakat a filológiai és filozófiai tagozaton is tanítottak (az előbbin héber nyelvet, az utóbbin exegézist és enciklopédiát), majd 1842-től bevezették a jogi karon az ún. *népszerű teológia* oktatását. A lelkészképzés gyakorlati részeként előbb 1839-ben Marosvásárhelyen, majd 1846-tól a másik három kollégiumban is felállították a prédikátori gyakorlati intézetet vagy *theologicum seminariumot*, ahol a végzett (jurátus) és a még tanuló teológusok homiletikai, liturgikai gyakorlatokat tartottak, prédikáltak, ill. egymás prédikációit bírálták.¹

Teológiai nézeteit tekintve a kort Nagy Géza jellemzése szerint a „racionális szupranaturalizmus” jellemezte. Ez magába olvasztotta a racionalizmus és a liberalizmus felfogását, és uralta hosszú évtizedekig az erdélyi teológiai szemléletet *a maga megalkuvó, az üdvtényeket elmagyarázó, bizonytalan formájában*.² A hitvallás-ellenesség, a felekezeten felüli vallásosság érvényességének hangsúlyozása, az irracionális érvek kritikus mellőzésével magyarázott hitelvek a teológiát vallástudománnyá degradálták, az élő hitet pedig az emberi érzelmek „kedélyes” ébersztésére cserélték.

A század második felében kezdődött meg a teológiai oktatás központosításának, korszerűsítésének hosszú évtizedekig húzódó folyamata. Ez végül 1895-ben egy új lelkészképző intézmény létrejöttét eredményezte Kolozsváron, melynek tanrendjében a gyakorlati teológia fokozatosan vezető helyet foglalt el.³

A gyakorlati teológiai tanszék felállítása az új fakultáson

1894. március 29-én Szász Domokos püspök az egyházkerületi közgyűlésen az Igazgatótanács tevékenységéről szóló beszámolójában néhány indítványt is megfogalmazott. Ezek között az új fakultás tanári karának alkalmazására nézve is javaslattal állt elő. Arra kérte a közgyűlést, hogy az addigi gyakorlattal ellentétben a fakultás sajátos helyzetére való tekintettel tekintsen el a tanári állások pályázat és választás útján való betöltésétől, hanem a külföldi példák alapján meghívással töltsék be azokat. Javaslatát a közgyűlés elfogadta, megbízta az Igazgatótanácsot, „hogy a rendes eljárás kivételes mellőzésével, a theol. fakultásnál

¹ Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Kolozsvár 1995, 12.

² Nagy Géza: *i. m.* 12.

³ Nagy Géza: *i. m.* 13–24.; Buzogány Dezső: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás létrejöttének rövid története*. In: *Akik jó bizonytságot nyertek*. Kolozsvár 1996, 5–22.

szervezett 5 rendes és 2 docensi állást püspök aa. ajánlatára, a legkiválóbb szak-
erők tekintetbevételével meghívások, s amennyiben ennek szükségessége fennfo-
rog, külön-külön megegyezés útján töltsse be.”⁴

Molnár Albert (1849–1901)

Az Igazgatótanács Szász Domokos tanácsára a gyakorlati tanszék feladatai-
nak ellátására Molnár Albert marosvásárhelyi lelkészt kérte fel. Molnár Albert
viszonylag rövid ideig, a fakultás 1895-ös évi indulásától 1901-ig töltötte be a
gyakorlati tanszékét. A fakultás tanári karának ismertetőjében az 1985-ös Értesít-
ő a következő életrajzot adja:

Molnár Albert „a gyakorlati teológia ny. r. tanára. Középkölköit Marosvá-
sárhelyt, a teológiai tanfolyamot Nagy-Enyeden végezte. Majd Marburgban
két, Lipcsében egy s Utrechtben szintén egy fél évet töltött. Tanulmányai vé-
geztével előbb Marosvásárhelyt, majd Budapesten a Szónyi intézetben tanár-
kodott. Azután Mező-Sámsondon, később Marosvásárhelyt lett lelkész. Innét
hívatott meg a fakultás gyakorlati teológiai tanszékére. Irodalmi munkásságát
Fortlage pszichológiai és bölcsészeti értekezései egy nagy részének lefordításá-
val és közrebocsátásával kezdte meg. Egyéb tanulmányai: »A drámai költé-
szetről«, »A tragikai bűnről« és »Oedipos Kolonosban«. Kitűnt a »Prédikatori
tár«-ban s a »Kalászkok«-ban megjelent egyházi beszédei és imái által. Tagja az
EMKE-nek.”⁵

A fakultás munkaprogramja alapján a liturgia és a cura pastoralis kétévente
váltotta egymást a tanmenetben.⁶ A harmad- és negyedévesek összevonva hall-
gatták. Az Értesítő szerint a liturgia a „kötelezett tantárgyak” közé tartozott,
heti két órában oktatta Molnár Albert nyilvános rendes tanár pénteken 10–11,
szombaton 11–12 óra között a IV. tanteremben.⁷ Az 1896–1897-es tanév értesít-
őjében *a teológia szakon végzett (!) tananyagban* a liturgia a következő felos-
tásban szerepel: *elvi rész; az istentisztelet alkatelemeiről és az isteni tiszteletről mint*

⁴ A jegyzőkönyvet idézi Buzogány Dezső: *i. m.* 24.

⁵ Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának Értesítője az 1895–96. iskolai évről.
Szerk. Kenessey Béla. Kolozsvár 1896. (A továbbiakban Értesítő, az adott évszám megadásával.)
14–15. Részletes életrajzát lásd: Kelemen Attila: Molnár Albert 1849–1901. In: *Akik jó bizony-
ságot nyertek*. Kolozsvár 1996, 54–64.

⁶ Az Értesítő alapján a homiletikát és a szónoki gyakorlatot minden évben oktattak.

⁷ Értesítő 1895–1896, 17., 50.

szerves egészről szóló rész.⁸ Az első lelkészképesítő vizsga anyagába a szónoklati gyakorlatot, a második lelkészképesítő vizsgáiba a liturgikát vették fel, ez utóbbit a homiletikával, katekétikával és cura pastoralisszal együtt.⁹

Molnár Albert mindössze hat évet taníthatott halála előtt, azonban a rendelkezésre álló idő alatt sikerült megírnia homiletika- és liturgikajegyzeteit. A kéziratok részletes teológiai feldolgozása még hátravan, de első átfutásra is egyértelmű, hogy a liberális teológia hatása alatt születtek. Sajnos egyik kézirat sem jelent meg nyomtatásban. Homiletika-kéziratáról Nagy Károly tanártársa 1906-ban kelt írása tudósít:

„Molnár Albertnek theol. tanársága 6-dik évében, éppen akkor hullott ki a toll a kezéből, amikor tanítványai számára kiadandó »Homiletiká«-ja kéziratait rendezgette. Ugyancsak akkor foglalkozott azzal a gondolattal, hogy prédikációinak egy kötete kiadásával gyakorlati illusztrációkat adjon homiletikai elvei keresztültelére. Mindkét céljában megakadályozta kora halála, a magyar protestáns teológiai irodalom nagy kárára. Homiletikája nem maradt annyira előkészített állapotban, hogy kiadására gondolni lehetett volna.”¹⁰

A kéziratot minden valószínűség szerint a katedrán Molnár Albertet követő tanárok haszonnal forgatták, egy külső borítópapírra írt megjegyzés szerint későbbi utódjánál, Gönczy Lajosnál is volt egy ideig. Sajnos az idők folyamán a hosszú, krétázott ívekre írt jegyzetek számozatlan lapjai összekeveredtek, részben elvesztek. A feldolgozást nehezíti Molnár Albert nem hétköznapi olvashatatlan kézírása is. A homiletikajegyzete jelenleg a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában található, ahová Molnár Albert özvegye juttatta el több más írománnyal, többek között a liturgikajegyzet kéziratával együtt.

A liturgikajegyzete a homiletikához hasonlóan rendezetlen, sőt az utódok keze nyomán rendetlen papírhalmazzá vált. Ravasz Lászlónak a későbbiekben idézett visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Nagy Károly a Molnár Albert jegyzetei alapján adta elő a liturgikát a hallgatóknak, majd vélhetőleg a homiletikajegyzet-höz hasonlóan Gönczy Lajoshoz került a kézirat.

⁸ Értésítő 1896–1897, 33.

⁹ Értésítő 1895–1896, 58.

¹⁰ Nagy Károly: Az I. kiadás előszava. In: Molnár Albert: *Egyházi beszédek, orációk, imák*. Kolozsvár 1927. V.

Interregnum (1901–1907)

A Molnár Albert korai halálával megürült katedrát megfelelő szakember hiányára hivatkozva nem hirdették meg, hanem a tanári kar tagjai vállalták fel a gyakorlati teológia oktatását. Ezekről az időkről Ravasz így emlékezik:

„[...] a gyakorlati teológia nagyon mostoha elbánásban részesült. Molnár Albert tanszékét nem töltötték be; tantárgyait a tanárok maguk között osztották fel. Mivel a tanárok még saját szaktárgyaik tanulmányozására sem tudtak elég időt fordítani, mennyivel könnyebben vették a gyakorlati teológiát, ezt az elhanyagolt hamupipőként. Kenessey adta elő a homiletikát Kovács Albertnek egy régi jegyzete alapján (amelyikből ő is tanult a nyolcvanas évek elején); Nagy Károly a liturgikát Molnár Albert jegyzete alapján; Pokoly a cura pastoralis és a katechetikát a Csiky Lajos jegyzete alapján. Különösen az utóbbiakat néztük le tartalmatlanságuk miatt. Csak az békített ki velük, hogy nagyon rövidek voltak. A cura pastoralis pl. alig 35 kéziratos oldal.”¹¹

A liturgikaórákat Nagy Károly, a rendszeres teológia és vallásbölcselet tanára vette át, és ő vezette az első- és másodéven a szónoklati gyakorlatot is. Bár a tananyag továbbra is a Molnár Albert liturgika-kézirata maradt, a tanmenet is megváltozott, az eddigi heti két óra helyett heti egy órára csökkent az óraszám. Az órákat ezután is a harmad- és negyedévesek látogatták.

Az Értesítők szerint az 1903–1904-es és az 1905–1906-os tanévben sem a cura pastoralis, sem a liturgika nem szerepelt a tantervben. A következő tanévben a liturgika ismét a tananyag része lett: „általános, elemi és alaki rész. Heti 1 órán III–IV. éveseknek.”¹²

Molnár Albert és Nagy Károly szabadelvű teológusok voltak, és ízig-vérig transszylvánusok – írta Ravasz az emlékezéseiben.¹³ Mindketten a liberális teológiai irányzat képviselői voltak, akikről Ravasz bár tisztelettel emlékezett, de megjegyezte, hogy

„hibájuk volt, hogy nem tudtak és nem tanultak eleget, mint a magyar teológiai tanárok általában. Hirtelen érte az elhívás Molnár Albertet egy gyülekezet szolgálatából; (...) Nagy Károly enyedi [lelkész volt]. Ezeknek idejük sem volt alapos előkészületet végezni.”¹⁴

¹¹ Ravasz László: *Emlékezéseim*. Budapest 1992. 81.

¹² Értesítő 1906–1907, 22.

¹³ Ravasz László: *i. m.* 74.

¹⁴ Ravasz László: *i. m.* 72–73.

Nagy Károly 1907-ig tanította a liturgikát. Ebben az évben a májusi egyházkerületi közgyűlésen betöltötték a fakultás kézen-közön ellátott gyakorlati tanszékét.

Ravasz László (1907–1921)

Ravasz László 1907 szeptemberében foglalta el a tanszéken a rendes tanári állást.¹⁵ Tanárkodásának kezdete arra az időszakra esett, amikor

„a Szentírás buzgó tanulmányozása alapján elmélet és gyakorlat, teológia és egyházkormányzat, kegyesség és építő munka mind összefogtak Krisztus uralmának az itteni egyház életében való megvalósítására.”¹⁶

Róla utóda, Gönczy Lajos emlékirásában megkülönböztetett tisztelettel emlékezik:

„Vele új idő kezdődött a teológián. Legelső sorban azért, mert mint fiatal tanárra legújabb teológiai irodalom felhasználásával új kurzusokat írt és a homiletika és a liturgika, valamint a gyakorlati teológia többi diszciplínái hamupipőke sorjából előbbre kerültek, komoly teológiai tudományokká lettek. A Molnár Albert halála utáni időben, amikor kézen-közön látták el az üresen hagyott gyakorlati teológiai tanszéket, bizony nagyon megvékonyodtak annak diszciplínái, mellék tantárgyakká süllyedtek, amelyekkel nem sokat kellett törődni. Ravasz hatására fordult az ifjúság érdeklődése a gyakorlati teológia felé.”¹⁷

Ravasz gyakorlati teológiai munkásságára jellemző volt az újszerűség, amely az elődök gondolkodását még kevésbé jellemezte. Homiletikai elveit részletesen összefoglalta 1915-ben megjelenő fő művében.¹⁸ Liturgikai felfogására nézve egy 1921-ben, könyvnyomatos másolatban terjesztett *Liturgika* kurzust ismertetünk a továbbiakban.

¹⁵ Kozma Zsolt: *Ravasz László erdélyi indulása*. In: uő: *Önazonosság és küldetés*. Kolozsvár 2002, 99–104.

¹⁶ Nagy Géza: *i. m.* 218.

¹⁷ Gönczy Lajos: *Önéletírás*. Dátálatlan gépirat. 74–75.

¹⁸ Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*. Református egyházi könyvtár XI. [A továbbiakban: Ravasz 1915] Pápa 1915. A gyakorlati teológia felosztása e mű 6–8. lapján olvasható. Az előszóban elmondja, hogy a *Homiletikát* is *tankönyvnek* szánta, amely e tudományágat akkori állása szerint rendszeresen feldolgozza. Vö. Ravasz 1915. V.

A teológiai tudományok „ágaztatása” során Ravasz a gyakorlati teológia alaptudományának az ekkleziasztiikát tette meg, ennek pedig három ág tudományát különböztette meg:

1. az oikodometika, vagyis a hitben való épülés tana,
2. az agapétika, vagyis a szeretetmunkásság tana,
3. a paideütika, vagyis az egyház reprodukálásának tana.

Minket a dolgozat tárgya alapján az első rész, az oikodometika vagy manapság használatos nevén a *gyülekezetépítés* érdekel. Ezt két részre ágaztatta: az állandó formáinak tana a liturgika, a változó tartalmának tana a homiletika. Ravasz László az igehirdetésről mint központi *kultusztenyezöről* beszélt, megállapítva, hogy *a protestáns igehirdetésnek szükségképpen istentiszteleti aktusnak kell lenni, vagyis az igehirdetés már maga is kultusz*. A kultusz központi mozzanatának az Isten és ember találkozását tartja, amely találkozás *a hiányérzet és a pótlék mint mennyei jó összeolvadásából támad, csakis a az ígéről való bizonyágtétel, azaz az igehirdetés által mehet végbe*.¹⁹

Kurzusában a liturgika tudományát leíró és előíró tudománynak mondja, amely *értéktudomány, mert az írja elő, hogy milyennek kell lennie az istentiszteletnek, hogy az teljes és építő legyen*.²⁰ Elvi, alaki és anyagi részre osztotta a tudományát.

Az első, elvi részben a kultusz teurgikus és jogi fogalmát, racionalisztikus és metodisztikus felfogását, valamint kifejező cselekvés mivoltát tárgyalja. Az ezeket követő rész témája *a kultusz mint művészet*. Megállapítja, hogy

„a kultusznak mint kifejező cselekménynek szükségképpeni formája a művészet, ennél fogva a kultusz egyedül kollektív műtárgy, másfelől, mint ilyen, magába foglalja a hozzá alkalmazkodó művészeteket.”²¹

Ebből fakad a kultusszal kapcsolatos elvárása is, mely szerint az egy műalkotáshoz hasonlóan legyen *egységes, eleven és tagozott*. Ezek a gondolatok köszönnek vissza a néhány éven belül megjelent, általa szerkesztett istentiszteleti rendtartásban, amelynek bevezetőjének zárómondatában fogalmazta meg az ezen a téren elért előbbre lépést:

„Nem tudta ez a könyv megoldani mindazon kérdéseket, amelyek liturgiáinkal kapcsolatban előttünk állanak, de hiszem, hogy óriási lépéssel viszi köze-

¹⁹ Ravasz László 1915, 241–245.; Uő: *Liturgika* 38.

²⁰ Ravasz László: *Liturgika* 5.

²¹ Ravasz László: *Liturgika* 11.

lebb a magyar református egyház liturgiáját az egység, tisztaság, vallásos mélység, konfesszionális igazság és művészi szépség eszménye felé.”²²

A kultusz feltételének tárgyalásakor kijelenti, hogy az *eleve egyházi*, tehát elengedhetetlen feltétele a *közösség*, formája pedig a *családiasság*.²³ Pál apostol tanítására utalva állapítja meg, kultusz hatása az *építés*.²⁴

A következő nagyobb rész a protestáns kultuszról szól, összevetve a pogány, zsidó és katolikus kultuszokkal, valamint a lutheránus egyház liturgiájával. Ez utóbbival kapcsolatban kifejti, hogy a református liturgiát a lutheránussal szemben a radikáltság és a puritánság jellemzi. Ez utóbbi kifejezést nem magyarázza külön, de a szövegösszefüggésből kiderül, hogy egyszerűséget ért alatta, és nem a 17. századi puritánokkal való abszolút azonosságot.

A második főrész a kultusz anyagi részét tárgyalja, kezdve az istentisztelet alkotó részeivel a következő sorrendben: imádság, egyházi ének, bibliaolvasás, hitvallás, ünnepi szólamok, prédikáció. A sort a *symbolum* zárja. Véleménye szerint

„mivel a protestantizmus csak olyan kultuszt ismer el, amely a gyülekezettel eleven közösségben élő Istentől való függésének a kifejezése, ennél fogva a kultuszban csak olyan *symbolumok* használhatók, amelyeket ige kísér, és amelyek az igenek természetes példái.”²⁵

Elveti tehát pl. a keresztség szokását mint szimbolikus cselekményt, mivel nincsen igei alapja, és a keresztség és úrvacsora külső lefolyását hozza fel példának.

A továbbiakban az istentiszteletek anyagi alkotórészeit tárgyalja. A térbeli alkotórészek bevezetőjében szükségesnek ítéli a határozott formákat, mert nélkülük nincsen állandó tartalom, viszont leszögezi, hogy a forma csak a tartalomért van. A templomról szóló részt kétoldalas, művészi illusztráció teszi gazdagabbá. A templomépítészeti stílusok tárgyalása után rátér a protestáns templom jellemzőinek bemutatására. Célszerű, modern épületben gondolkodott, amely patkóalakú, centrális liturgikus térrel rendelkezik, központjában a szószékkal és az úrasztalával, és amely magában foglalja a gyülekezet minden intézményének helyiségeit, a lelkészi és kántorlakáson kívül a presbitérium tanácstermét, még a

²² *Ágenda*. Szerk. Ravasz László. Budapest 1927, 5.

²³ Ravasz László: *Liturgika*, 16.

²⁴ Ravasz László: *Liturgika*, 18.

²⁵ Ravasz László: *Liturgika*, 38.

parókiális könyvtárat is.²⁶ A részt az istentiszteleti eszközök rövid bemutatása zárja.

Újabb nagyobb lélegzetű részben az istentisztelet *idejével* foglalkozik. A vasárnap és az egyházi év a fő témája ennek a fejezetnek.

A harmadik főrész, az *alaki rész* foglalkozik a liturgia történetével.²⁷ Az apostoli kor után a középkori liturgiát mutatja be, majd a keleti egyház liturgiáját követően a mise kritikája következik. Luther, Zwingli és Kálvin liturgiája után kapott helyet az anglikán egyház istentiszteleti életének bemutatása. A fejezetet a magyar reformátusok liturgiájának az ismertetése zárja.

A kurzus felosztásába itt egy hiba csúszott, a 74. oldalon ismét az *Alaki rész* főcím szerepel. Ezt a fejezetet *A mi istentiszteletünk* című, másfél oldalas bevezető készíti elő. Ebben az általános alapelvek ismertetése után háromféle istentisztelet különböztet meg: *igehirdetés (!) (homileitkai), sákramentumos és szimbolikus*.

Felosztásában a *homileitkai istentisztelet* lélektani alkotóelemei a következők:

1. a vallásos hiányérzet kifejezése,
2. a hiánypótló képrendszer bemutatása,
3. a kielégülésből támadt öröm kifejezése.²⁸

Teológiai alkotórészei:

1. a váltságra szorultság kifejezése,
2. a megváltó üdvakarat manifesztálása,
3. az istenfiúságból következő hálás és magát újra felszentelő áldozatos magatartás.

Még további két szempont (a valláspszichológiai és a „műalkati”) tárgyalása után megállapítja:

„Ennélfogva [a] mi istentiszteletünkben is meglesz az bizonyos hármasság, amelyet a keresztyén alapélményben is megtalálunk: megtérés, újjászületés, megszentelődés; az üdvtörténetben is megvan: előkészítés, megalapítás, véghezvitel stb., amit rendkívül finoman és elmésen fejtett ki Novák Lajos »Istentiszteleti rendtartás a magyar református keresztyén egyházban« c., s a Konvent megbízásából készített javaslatában (Sárospatak, 1905.).”²⁹

²⁶ Ravasz László: *Liturgika*, 39–49.

²⁷ Ravasz László: *Liturgika*, 57–73.

²⁸ Összhangban az első, elvi részben kifejtett theurgikus felfogás tisztázásával.

²⁹ Ravasz László: *Liturgika*, 75–76.

A következőkben Ravasz bemutatja és elemei sorrendjében magyarázza egy tervezett istentisztelet rendjét:

1. Fohász
2. Invokáció
3. Bibliaolvasás
4. Közgyónás és feloldozás
5. Derekas ének
6. Imádság
7. Textusfelvétel, prédikáció
8. Ének
9. Nagyimádság
10. Miatyánk
11. Áldás
12. Hirdetések, felhívások
13. Ének

Ezek után két mintaimádságot közöl Ravasz, *mindkettő százados hugenotta termék, átszöve Kálvin-reminiszcenciákkal.*

A homiletikai istentisztelet bemutatása után a sákramentumos istentiszteletek következnek, a keresztelés és az úrvacsorás istentisztelet. Az előbbi esetében megállapítja, hogy *minden keresztelési ágendában lényeges dolgok a szerzettetési ige és üdvigéret, hitvallás és fogadalomtétel. Ezek nélkül nincs keresztelés, csak társaságos és ünnepélyes gyermekfűrösztés.*³⁰ A keresztelés helye a templom, és mivel problematikusnak tartja, hogy a kisgyermekkel a család végigül egy homíliás istentiszteletet, javasolja, hogy az egy időben született gyermekeket egy ünnepi istentiszteleten kereszteljék a szülők, keresztszülők és a gyülekezet jelenlétében, és ennek témája az újjászületés, a keresztség dogmatikuma lenne. Kiköti, hogy *a keresztelési beszéd lehetőleg textusos legyen, de mindig tételes.*

Ravasz kifejezőmódja még az előző kor racionális-liberális teológia szófordinatait használja, de szemlélete és teológiája már előremutat a 30-as, 40-es években tetőző missziói-építő irányra.

Ravasz szakirodalmi munkássága és az 1915-ben általa indított Az Út folyóirat a fakultás falain túlra is elvitte új szemléletű gyakorlati teológiai elveit.

³⁰ Ravasz László: *Liturgika*, 82.

Gönczy Lajos (1926–1948)

Sokan sokféleképpen fogalmazták meg azokat a teológiai folyamatokat, történéseket, amelyek Erdély olvasztótégelyében az adott korban lezajlottak.³¹ Kozma Zsolt megállapítása, hogy nem annyira az éles korszakhatárok vagy a politikai és társadalmi változások hatása, még csak nem is a nyugati keresztyén teológia befolyása határozta meg ezt a kort, hanem az Erdélyben katedrát betöltő személyiségek gondolkodása.³² Ezt a gondolatmenetet követve Gönczy Lajos neve és hatása eltörpül az olyan személyiségek mellett, mint a rendkívüli hatással bíró Böhm Károly, Schneller István (akik bár nem voltak teológusok, mégis több mint egy évtizedre meghatározták az erdélyi teológiai gondolkodást), Kenessey Béla, Kecskeméthy István, Bartók György, Ravasz László, Makkai Sándor, Tavaszy Sándor. Ő nem alkotott önálló teológiai rendszert, miként tette Ravasz vagy Makkai, mégis az 1926–1927-es tanév megnyitóján tartott, *Az én szolgálatom* című székfoglalójában – amelyet *Az Út Tudomány és Világnézet* című rovatában, a fakultás pedig az *Értesítő*ben egyaránt közölt – nemcsak saját teológiai, nevelői célkitűzését határozta meg, hanem a gyakorlati teológia viszonyát is meghatározta a teológiai diszciplínák között. Az addig uralkodó vallástudománnyal szemben a kijelentésen alapuló teocentrikus teológiát, az ige megismerését és alkalmazását, a konfesszionális meghatározottságot látta feladatának komoly nevelői munkájával a teológusközösség gyülekezetébe bevinni.³³ Jellemző, hogy azokat az értékeket sorolja fel, amelyeket az újreformátori teológia a húszas évek második felétől kezdődően kezdett felfedezni és alkalmazni: a barthi teológiában hangsúlyos kijelentés-központúságot, a pietizmusra jellemző mély biblicitást, a hitvallásokhoz való visszatérést, és a közösségformálást.³⁴ Beszédében kijelölte a gyakorlati teológia helyét a teológiai tudományok között és viszonyát azokhoz. Egyik legjelentősebb, a dialektika teológia szellemiségében fogant

³¹ Pl. az *Akik jó bizonysgot nyertek* c. kötet szinte minden életrajza ugyanakkor korrajz is, az illető professzorokat az adott teológiai élet és gondolkodás receptoraként és formálójaként mutatja be.

³² Kozma Zsolt: A kolozsvári református teológia lelki-szellemi arcéle. In: *Önazonosság és küldetés*. Kolozsvár 2001. 115–116.

³³ Gönczy Lajos: *Az én szolgálatom*. In: *Az Út*. 1926, 210–220.; *Értesítő* 1926–1927, 8–18.

³⁴ Ezeknek a jellemzőknek, és a hozzájuk tartozó vonatkozó irodalomnak pontos számbavételét lásd: Kozma Zsolt: A kolozsvári református teológia lelki-szellemi arcéle. In: *Önazonosság és küldetés*. Kolozsvár 2001, 117–121.

gondolatában a teológia feladatát Karl Barth és Friedrich Gogarten teológiai felfogásának tükrében fogalmazza meg:

„a gyakorlati teológia, amely eddig csak megtűrt, de nem egyenlő társként húzódtott meg a vallástudomány három fő ágának árnyékában, döntő jelentőséget nyer, mert a theológia nem egyéb, mint az Ige megismerése és alkalmazása.”³⁵

Ezzel a gondolattal Ravasz László felfogását vitte tovább a gyakorlati teológiai oktatás terén, viszont míg Ravasz szerint a *gyakorlati teológia az anyaszentegyház élettana, mely normák gyanánt az egyház életének törvényeit írja le és elő*, addig Gönczy szemléletében a teológia, így a gyakorlati teológia is a kijelentésnek, Isten igéjének *megismerése és alkalmazása*.³⁶

Gönczy Lajos dési lelkészisége idején, 1920. június 28-án szerzett magántanári oklevelet.³⁷ 1923. január 1-jétől a teológiai fakultás előjárósága felkérte az évek óta betöltetlen újszövetségi tanszék helyettesi állásának elfogadására.³⁸ Kezdetben görög nyelvet és újszövetségi irodalomtörténetet tanított, később filozófiai szemináriumot vezetett.³⁹ A Nagy Károly püspök 1926 februárjában bekövetkezett halálával megüresedett püspöki székbe az egyházkerületi közgyűlés Makkai Sándort választotta meg.⁴⁰ Makkai kilépésével megváltozott a fakultás tanári karának felállása: a megüresedett rendszeres teológiai tanszéket Tavasz Sándor, az újszövetségit ideiglenesen Maksay Albert, az eddig Tavasz által betöltött

³⁵ Nagy Barna: *A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika teológiában*. [Budapest] 1936, 19–29.

³⁶ Ravasz László 1915. 7. Gönczy meghatározása eltér a Makkai Sándor által képviselt szemlélettől is, aki a gyakorlati teológia centrumába az egyházat, ill. az arról szóló tant, az ekléziasztikát helyezte. Vö. ifj. Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Kolozsvár 2000, 53.

³⁷ Életére és tanulmányaira nézve lásd: Kurta József: 20 éve halt meg Gönczy Lajos. In: *Az Út*. 2006, 37–21. Uő: 120 éve született Gönczy Lajos. In: *Református Szemle*. 2009. 493–512.

³⁸ „Már említettem, hogy a dési munkámat megnehezítette és zavarta az, hogy már a következő esztendő, azaz 1923. január 1-jétől kezdődőleg a kolozsvári teológiai fakultás felkért az újszövetségi tanszék helyettesítésére. Hetenként csak egyszer, pénteken kellett bemennem Kolozsvárra és azalatt megtarthattam a heti 5, majd 8 órát úgy, hogy reggel mentem, és este hazajöttem. Igen fárasztó volt, mert reggel már 8 órára Kolozsváron kellett lennem, és este 11 óra felé voltam otthon.” Önéletírás 207.; *Értesítő* 1920–21, 6.; *Értesítő* 1922–23, 4. Az értesítőben az önéletírástól eltérően február elseje szerepel a meghívás időpontjaként.

³⁹ *Értesítő* 1923–24., 4.; Nagy Géza: *i. m.* 163.

⁴⁰ ifj. Fekete Károly: *i. m.* 24.

egyháztörténeti katedrát pedig Nagy Géza töltötte be helyettesként. Gönczy önéletírásában ezt olvassuk:

„Engem pedig a filozófiai-pedagógiai tanszékre választottak meg rendes tanárnak oly módon, hogy ténylegesen a gyakorlati teológiának az istentiszteletre vonatkozó tárgyait: a liturgikát, a homiletikát, és az ezekkel kapcsolatos gyakorlatokat kellett tanítanom. Magát a filozófiát és pedagógiát meghagyták továbbra is Tavasz és Imre Lajos kezében. Ha Tavasz Sándor esztendőkkel azelőtt, Nagy Géza pedig velem egy időben nem vállalkozott volna más tanszék ellátására, mint ami az eredeti szakjához tartozott, én sem szántam volna rá magamat ennek a feladatnak a vállalására. Késztetett az is, hogy láttam, nincs más, akivel ezt a munkát el lehetne végezteni, mert nem volt más utánpótlás. Sok-sok éjszakába nyúló munka, nagy erőfeszítések kellettek ahhoz, hogy a rám bízott feladatnak meg tudjak felelni.”⁴¹

Imre Lajos önéletírásában úgy emlékszik vissza, hogy a gyakorlati teológiai tanszéket 1923 februárjában osztották meg, és ettől kezdve került Gönczy erre a tanszékre, azonban a fakultás értesítője szerint csak az 1924–1925-ös tanévben kezd gyakorlati tárgyakat tanítani: homiletikát, liturgikát, homiletikaszemináriumot és gyakorlatot, valamint szónoklati gyakorlatot, és csak a következő évi Értesítőben jelenik meg hivatalosan a katedra megosztásáról szóló híradás.⁴²

Tanári munkáját, előadásaira való felkészülését a dialektikateológia mércéje alatt végezte. Így írt erről:

„Az előadásokra állandóan készültünk olyan módon, hogy minden esztendőben újra átnéztük, átjavítottuk, többször egészen átírtuk az egész stúdiumot. Különösen azért, mert a dialektikai teológia abban az időben kezdett világszerre az érdeklődés középpontjába kerülni, és kényszerítette a teológusokat, hogy revízió alá vegyék az eddigi tanításaikat az Isten Igéjének, mint minden teológia egyedüli meghatározójának a szempontja alatt. Nekem, mint gyakorlati teológusnak, akinek a kötelessége volt az istentisztelet és az igehirdetés elméletét és gyakorlatát tanítani, különösképpen figyelemmel kellett kísérem a dialektikai teológiának erre vonatkozó útmutatásait. Amikor elfoglaltam a tanszékemet, a dialektikateológia gyakorlati teológusai még akkor kezdték megpróbálni tudományuk különböző ágaiban az új – gyakran reformátorinak nevezett – felfogásnak az érvényesítését. Az első esztendőben a Ravasz előadásából készült homiletikai és liturgikai kurzusokat használtam és használtattam. De már a második esztendőben hozzáfogtam a homiletika átdolgozásához. Ra-

⁴¹ Önéletírás 209.

⁴² Értesítő 1924–25, 22.; Értesítő 1925–1926, 22.; Imre Lajos: *i. m.* 1999, 196.

vasznak »A gyülekezeti igehirdetés elmélete« című művéből a történeti részt végig megtartottam megpótolva az utolsó tíz esztendő történeti anyagával, míg az elvi részt egészen átdolgoztam egy pár esztendő alatt. Az igehirdetés gyakorlatával foglalkozó szemináriumban könnyebb volt a dolgom, mert Ravasz László igehirdetése tartalmát és előadási módját illetően olyan útmutatást adott, amelyet nem lehetett félretenni, hanem mintaként odaállítani. De a homiletika terén egy pár kisebb jelentőségű részletkérdés szélesebb feldolgozásán kívül a hallgatók részére kiadott kurzuson túl nem haladtam. Inkább a másik előadási tárgyam, a liturgia foglalkoztatott. Részben azért, mert abban az időben történt az új istentiszteleti rend megállapítása, amelynek eredménye volt a Makkai szerkesztésében megjelent ágendáskönyv, és amelyben lefektetett új követelmények előzőleg és utólag is foglalkoztatták egyházkerületünk lelkészeit konferenciákon és magános javaslatokban és hozzászólásokban.”⁴³

Gönczy Lajos életében egybeesett a liturgikatanárává válása és az Igazgatótanács által 1926 decemberében újrászervezett liturgiai bizottságban végzett munka kihívása. A bizottságban rá hárult a feladat, hogy az új istentiszteleti rendtartás elvi alapjait lerakja. Ezt a különböző egyházi sajtótermékekben megjelent cikkei, tanulmányai tükrözik, amelyek összefoglalása kötetben is megjelent.⁴⁴ Pontosán nem datálható, de valószínűleg későbbi liturgikakurzusa egyetlen példányban maradt fenn, és egyértelműen Ravasz László hatását mutatja, viszont sok kérdésben túllép egykori tanára nézetein.⁴⁵ Ez a kurzus lett az alapja a parókiális könyvtár felkérésére írt *Liturgikájának*, amely sajnos 1948-ra készült el, de már nem jelenhetett meg könyv formájában. A kézirat a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában található, egyelőre besorolás nélkül. Gönczy vagy nem jutott el addig, hogy megírja a kézirat előszavát, vagy ez elveszett. Ugyanígy a mű címet, címlapot sem kapott. A gyakorlati katedrán Gönczyt követő tanárok haszonnal forgatták ezt a kéziratot, és kisebb-nagyobb változtatásokkal, de inkább anélkül beépítették saját kurzusaikba, írásaikba.

⁴³ Önéletírás 239–240.

⁴⁴ Gönczy Lajos: *A református egyház kultusza*. Kolozsvár, 1927.

⁴⁵ Gönczy Lajos: *Liturgia*. é. n. [A továbbiakban: *Liturgia*.] 184 oldalas gépirat, datálatlan, valószínűleg későbbi változat. Az aláhúzások, javítások alapján egyértelműen Gönczy saját munkapéldánya. A gépirat jelenleg Kozma Zsolt tulajdona.

Homiletika és liturgika viszonya a századelőn

Gönczy nekrológiájában Péntek Árpád megjegyezte, hogy Gönczyre hárult a feladat, hogy tisztázza, hogy *mi az istentisztelet, és mi a prédikáció*.⁴⁶ A kérdés fontosságát mutatja, hogy mind Ravasz mind Gönczy részletesen foglalkozott vele.⁴⁷ Ravasz László az igehirdetésről, mint központi *kultusztevénytől* beszélt, megállapítva, hogy *a protestáns igehirdetésnek szükségképpen istentiszteleti aktusnak kell lenni vagyis az igehirdetés már maga is kultusz*.⁴⁸ Bár Gönczy is úgy tartotta, hogy a két diszciplína szorosan egybetartozik, de az egybemosás veszélyét elkerülendő elődeihez viszonyítva lényegesen bővebben foglalkozott ezzel a témával.

Visszaemlékezéséből kiderül, hogy kezdetben Ravasz homiletikai jegyzetei alapján tanított, majd a történeti részt megtartotta, de az elvi részt teljesen átdolgozta.⁴⁹ Sajnos egyelőre nem sikerült Gönczy homiletikakurzusára rábukkananom, így az témával kapcsolatos homiletikai vélekedése nem ismeretes. Liturgika kurzusában több helyen tiltakozik az igehirdetés és liturgia elvi alapon történő elválasztása ellen.⁵⁰ Hangsúlyozza, hogy a kettő csak oktatási, azaz gyakorlati szempontok miatt választható ketté,

„ha praktikus okokból külön is választjuk egymástól a homiletikát és a liturgikát, a homiletika egy részét képezi a liturgikának, éppen úgy, mint a himnológia.⁵¹ Felhívja a figyelmet, hogy a prédikációról való felfogásunk elvileg kizárja, hogy egyházunkban a kettőt így szembeállítsuk. Gyakorlatilag azonban lehetséges, ha a prédikáció mellett sorvadásnak indul az istentisztelet többi része, vagy ha a gyülekezet a prédikációba belefáradva öntudatlanul is kívánja a prédikáció rovására a többi cselekményeket. Valahányszor ez a helyzet, hiába van az istentiszteletünkben, mert a kettő a legszorosabban összetartozik, lévén ugyanazon lényegű és ugyanabban a cél szolgálatában álló tényező.”⁵²

Elemzésében rámutat a kérdés mögött rejlő problémára, mely szerint a prédikáció és a többi liturgiai elem egymást kiegészítik és ellenőrzik. Amikor nem

⁴⁶ Péntek Árpád: Dr. Gönczy Lajos teológiai professzor emlékezete. In: *Református Szemle* 79. (1986), 322.

⁴⁷ A 19. században a két fogalom összemérésére jellemzően pl. *Ágenda* cím alatt jelentek meg a prédikációs kötetek.

⁴⁸ Ravasz László 1915. 241–245.; Uő: *Liturgika*. Kurzus (könyvnyomat másolat). Kolozsvár é. n., 38.

⁴⁹ *Önéletírás* 239–240.

⁵⁰ Gönczy Lajos: *Liturgika*, é. n., 3–4., 146., 150–151.

⁵¹ *Liturgika*, 4.

⁵² *Liturgika*, 151.

férnek meg egymás mellett, akkor vagy a prédikáció nem tolmácsolja a Szentírás igeszé üzenetét, vagy a többi elem nem fér össze az evangélium üzenetével.⁵³

Későbbiekben tárgyalt liturgiai elveit a homiletikai kérdésekben is érvényesítette. Az *igehirdetés tényezői egymáshoz való viszonyukban* c. tanulmányában az igehirdetés és liturgia (kultusz) viszonyát tárgyalva rámutat, hogy

„az igehirdetés új felfogása a régítől abban különbözik, hogy az Ige mivoltának igazi meglátása és érvényesítése által az igehirdetés három tényezőjét [az Ige, a prédikátor és a gyülekezet – beszúrás tőlem, K. J.] a régi visszas antropocentrikus mód helyett theocentrikusan kapcsolja össze. (...) A három tényező ilyen kapcsolása folytán a prédikáció Isten és ember találkozása lesz és így méltán helyet foglalhat a kultuszban, mint annak középpontja.”⁵⁴

Liturgiai tárgyú írásaiban az istentiszteletre nézve is ugyanezt a kálvini elvet vallotta.

Gönczy tanárkodásának kezdete arra az időszakra esett, amikor

„a Szentírás buzgó tanulmányozása alapján elmélet és gyakorlat, teológia és egyházkormányzat, kegyesség és építő munka mind összefogtak Krisztus uralmának az itteni egyház életében való megvalósítására.”⁵⁵

Az öntudatos, cselekvő keresztyénné nevelés és a gyakorlati keresztyénség igeszerűvé tétele, az iskolai és teológiai nevelés mellett a lelkipásztorok, tanárok és tanítók továbbképzése volt az egyik legfontosabb célkitűzése a fakultás tanári karának. Ennek áldásos alkalmi voltak az egyházkerület által szervezett, évenként megtartott *református nagyhetek*,⁵⁶ lelkészi konferenciák, valamint teret nyújtott az egyházi sajtó, amelynek szerkesztését zömében a teológiai tanárok végezték.

Súlyos érvágás volt az államhatalom részéről a teológiai oktatásra és Gönczy munkásságára nézve az 1948. július 1-jei hatállyal kimondott kényszer-nyugdíjaztatása. Ez a hatalmi döntés a fakultás tanári karából négy professzort érintett: Tavasz Sándort, Nagy Gézát, Imre Lajost és Gönczy Lajost. Ez utóbbi kettő gyakorlati teológus. Bár az intézet elöljárósága és az egyházkerület Igazgatótanácsa megpróbált közbenjárni az ügyükben, a vallásügyi minisztérium, amelynek ellenőrzési jogát a népköztársaság új alkotmánya a lelkészsképző intéze-

⁵³ *Liturgika* 151.

⁵⁴ Gönczy Lajos: *Az igehirdetés tényezői egymáshoz való viszonyukban*. Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. 6. Kolozsvár 1931, 29.

⁵⁵ Nagy Géza: *i. m.* 218.

⁵⁶ Nagy Géza: *i. m.* 218.; ifj. Fekete Károly: *i. m.* 24.

tekre nézve is biztosította 1948/22844. számú leiratával elutasította a kérést.⁵⁷
Más volt a véleményük a kényszernyugdíjba küldött professzoroknak:

„A tanári kar és az elöljáróság megpróbált változtatni a dolgon, de nekünk az volt a benyomásunk, hogy a kerület nagyon lagymatagon jár közbe az ügyünkben. Vásárhelyi János (akkori püspök) nem bánta, ha tőlünk megszabadul, másfelől pedig olyan titkos erők működtek a hát mögött, amelyeket mi akkor nem ismertünk, és amelyekkel szemben lehetetlen volt eredményt elérni.”⁵⁸

Gönczy Lajos 58 éves korában vonult nyugalomba, 1986. április 24-én hunyt el.⁵⁹

⁵⁷ Nagy Géza: *i. m.* 325.

⁵⁸ *Önéletírás* 275–278.

⁵⁹ Péntek Árpád: *i. m.* 322.